

проф. др Милан Ристовић,
Филозофски факултет у Београду
milan.ristovic1953@gmail.com

Критичко издање историјске грађе

Андреј Митровић о „Успаваном мишљењу”

Професор др Андреј Митровић (Крагујевац, 17. април 1937. године, Београд 26. август 2013). На Филозофском факултету у Београду је дипломирао, магистрирао, а са непуних тридесет година је докторирао дисертацијом „Делегација Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу 1919–1920“. За доцента је изабран 1967. године, ванредног професора 1973, а за редовног 1980. године. Основао је Катедру за Општу савремену историју (1985), коју је водио до одласка у пензију 2004. године. Био је дописни члан Српске академије наука и уметности од 1988. године, где је био председник Одбора САНУ за историју XX века. Године 2006. изабран је за дописног члана Црногорске академије наука и умјетности. Објавио је 25 монографија и преко 400 чланака, студија, есеја и других текстова.

Његово стално занимање за теоријско-методолошка питања и замишљеност над суштином и смислом посла историчара, дали су јединствене резултате у српској историографији. У књизи *Расправљање са Клио*, сажео је своја најважнија теоријска размишљања. Уследиле су књиге у којима су сабрани огледи и есеји о теорији и методологији историјске науке и – како је сам наглашавао, текстови о „преплетености историјске науке и уметности“: *Тудљива муза*, *Пропитивање Клио* и *Клио пред искушењима и расправљање са Клио*. Овом великом и надасве разноврсном стваралачком опусу професор Митровић је отварајући нова и продубљујући своја ранија интересовања, додао и већи број краћих студија и чланака везаних у формалном смислу за историју историографије. Остала је недовршена монографија посвећена Леополду Ранкеу и његовим вишедеценијским бављењем српском историјом.¹

---

¹ Биографије са библиографијом професора др Андреја Митровића в. : Milan Ristović, „Laudatio: Andreju Mitroviću povodom sedamdesetog rođendana“, у: Dittmar Dahlmann, Milan

Текст који доносимо представља излагање Андреја Митровића на Трећем програму Радио Београда, 1. новембра 1972. године. Пронађен је у његовој оставштини и сведочи о његовом занимању за питања која су била везана за однос историјске науке и друштва, њеног места у образовању, улози критичког мишљења, опасностима од идејног окоштавања и догматизма.

Текст сведочи о методолошкој зрелости Андреја Митровић, тада доцента, у то време аутора са подужим списком објављених радова (тридесет седам чланака и студија) и запаженом монографијом о Југославији на Конференцији мира (Београд, 1969), међу којим је било неколико посвећених питањима историјске методологије и историјске свести, али и о његовом инсистирању на критичком и недогматском односу према историји. Остаје само као претпоставка (која не мора да је тачна!) да текст није објављен због његове јасне критике догматског мишљења, што је било прилично непопуларно у време после обрачуна са српским либералима и догматског заокрета који је уследио. У сваком случају, текст сведочи о јасном и отвореном инсистирању на критичком размишљању, што је остала једна од најупечатљивијих особености његовог целокупног научног, педагошког и друштвеног деловања Андреја Митровића.

М. Р.

Kosanović, Milan Ristović, Ranka Gašić (Hg.), *Clio im südosteuropäischen Diskurs. Festschrift für Andrej Mitrović zum 70. Geburtstag*, Zikic Stiftung-Zikic Fond, Bonn, 2007, 41-77. Свеска 2, за 2013. годину *Годишњака за друштвену историју* посвећена је професору др Андреју Митровићу. Поред текстова о његовом научном и педагошком раду и друштвеном ангажману, објављена је, како су приређивачи били убеђени, *потпуна* библиографија његових радова. Испоставило се, да у његовој изузетно обимној и разноврсној оставштини, поред овог текста који објављујемо, можда има још оних које није објавио. Тек после стручног сређивања оставштине биће могуће у потпуности утврдити коначан број објављених и необјављених текстова.

УСПАВАНО МИШЉЕЊЕ²

Говори: др Андреј Митровић

Говорио сам усмено

[руком исписана белешка на маргини]

Емитовано: 1. новембра 1972. године
на Трећем програму Радио Београда

ДР АНДРЕЈ МИТРОВИЋ: Када један историчар тражи тему у оквиру једног циклуса где се говори о низу педагошких или школских питања, он је сигурно дужан да сагледава феномене о којима ће да говори, као историјске феномене. Ту ће, вероватно педагошка [педагошка] страна обраде морати да буде заповстављена, а оно што би требало да буде у првом плану таквих размишљања, јесу констатације одређеног стања у једном времену. У оквиру овог циклуса сигурно је занимљиво видети неке велике феномене, који доминирају савременом историјом, када се ради о образовању уопште, а који су у вези са школом, са једне стране, али уопште са човековим мишљењем, човековом културом, па и политичким и идеолошким кретањима једног времена.

Али, пре свега, да се споразумемо да савремено за једног историчара није само оно што се дешава данас, или шта се дешава за последњих двадесет година – савремено према усвојеној терминологији, може бити читав деветнаести и двадесети век, односно, како у последње време се тај термин најчешће употребљава, под савременим је најбоље подразумевати време које почиње првим светским ратом.

Ако ја данас покушавам да размишљам на тему савременог, то значи да покушавам да обухватим читав процес који је текао током тих деценија, деценија за које рекох, (да им)је прва граница – Први светски рат.

У сфери мишљења појављују се читави низови противречних кретања, од којих би мене занимало оно које бисмо могли назвати – успаваним мишљењем. На основу проучавања историје прве половине двадесетог века, а затим и неких педагошких искустава, пре свега са студентима, а посебно са студентима историје, може се створити један број закључака, које би ја покушао у мом даљем излагању да изложим.

---

² Аутор је, како се може закључити из белешке на његовом почетку, излагао ово предавање највероватније, у слободној форми, да би касније било скинуто са тонског записа. Објављујемо га уз минималне интервенције-исправке грешака у куцању и на неколико места додавањем испуштених везника и брисању понављања. Такође, на неколико места дактилограф је користио ијекавицу, што је такође кориговано.

Појава успаваног мишљења у савременој историји, дакле периоду који почиње негде између 1914. и 1919. године јесте појава која је у вези са појавама модерне догматике. Ова модерна догматика и егзистира у савременим процесима историје и истовремено се она појављује као одређена тенденција. Она је распрострањена веома на поједина подручја, и у току одређених деценија овога периода долази посебно до изражаја али ипак та догматика није и свеобухватна у овом времену, него се појављује, јача или слаби, непрестано је присутна, мења географски терен где се испољава, рађа се у различитим климатима, политичким климатима, али истовремено ни не егзистира у другим, исто тако међу собом различитим климатима.

То је једна од противречности о којима сам говорио у првој реченици, и мени се сада чини да је историчар савремености пред дилемама – није ли када се ради о догматским мишљењима и догматским системима, ово неко прелазно време, јер се појављује читав низ укореењених догматских мишљења. Она се појављују непрестано, али истовремено крај њих егзистирају и недогматска мишљења.

На неки начин одређене појаве догматских система XX века потсећају на средњи век, и чини се понекада да је она култура која се заснива ренесансом, и која се доцније развија у начни и технички рационализам, долази до свога краја и прераста у нешто што се тек обликује. Са друге стране као да се не ради о смени једне културе другом, него само о својеврсним конфликтима чији се крајњи исход не може још увек видети.

У сваком случају ради се о извесној двојности. О двојности једног активног мишљења – мишљења које непрестано трага и покушава да буде слободно, и мишљења које се успављује, односно мишљења које је спутано.

Ако се ослонимо на неке Марксове ставове и уколико сагледамо тенденције које су почеле са Марксовим размишљањем и Марксовим теоријама у XIX веку, онда ово наше размишљање у овом тренутку повезује се са извесним појмовима да ли ће човек мислити свет као што га је хтео мислити Маркс, или ће човек овај свет престати да мисли, и остати на одређеном тумачењу, које произилази из емотивног, из ирационалног, али не из непрестаног размишљањем о свету.

Те догматике, о којима сам мало пре говорио, управо ми се чини да се појављују као једна против теза том осмишљеном човеком понашању у савременом свету, и том рационалном сазнатом духу историје који се чини да је Маркс покушао да формулише, и на основу тога развио своје активистичке теорије.

Можемо говорити о различитим варијантама догматских мишљења у XX веку, али она имају неке опште заједничке одлике, које се такође могу сагледавати са различитих аспеката. Што се тиче њихових [прецртано], њихових карактеристика, те различите варијанте увек имају строгог инсистирања на својим ставовима, увек третирају своје ставове као унапред дате, и покушавају да своје ставове изнесу тако да они изгледају као вечито дати, као вечне константе.

На основу свега овога формулишу догматски системи читав низ вредности, који су веома нападни када се ради о човеку и његовом мишљењу, вредности који су по својој суштини идеолошке, али које хоће да се представе као апсолутне, и као константне, као оне које ће вечито трајати.

Догматска мишљења XX века хоће да буде једина, а истовремено и најопштија тумачења свих појава појединачно, и света у целини. Због тога она имају карактеристику да упрошћавају свет, али да упрошћавају до крајности, затим она дају одређене вредности унапред чине не потстичу истраживања. Даље, пошто она [прецртано] покушавају да буду свеобухватна, и тврде да су тачна, она истовремено гуше хтења за сазнањем, која су иначе својствена наукама. Најзад, она због свега овога се намећу као најважнија, истовремено као највиши ауторитет, као ауторитет већи од свих других стремљења у савременом друштву, ауторитети када се ради о тумачењу света, већи на пример од науке или од својеврсних интерпретација света које дају уметности, јављају се дакле као врховинска вредност и врхунско тумачење овога света.

Све се то одражава преко друштвених механизма и на младе људе, има свој педагошки аспект, и сигурно да школске установе нису од тога имуне. Пошто себе сматрају за апсолутне вредности, оне су истовремено затворене и неприкосновене језичке форме. Ту је једна тачка која сигурно захтева да буде наглашена, јер се сви ти догматски системи, када је чисто језички аспект у питању, своди на веома затворену лексику, шта више на одређену фразеологију. Догматски системи покушавају да избегну да буду поново формулисани, па се у комуникацијама у свакодневној пракси појављују као ограничени број речи и реченичких обртаја, обрта, они се понављају, не дозвољавају трагања у погледу формулације, и на тај начин не само да се садржај тих догматских мишљења устаљује и окамењује на неки начин, него истовремено и њихов израз, њихова спољашња форма, њихова лексика, њихова синтакса.

Ако ово имамо у виду, онда сигурно морамо у вези са нашим размишљањем рећи да се такве тенденције појављују и у оквирима школе, и наравно имају свога утицаја на васпитање младих људи. Последице овакве догматике, која се намеће као врховни ауторитет, затвара сама у себе, истовремено се намеће и као затворена формулација, као нешто што се не жели поново формулисати, последице њене су у томе да се појављује једно успавано мишљење – мишљење које није живо и није отворено према свету, него мишљење које свет схвата веома једноставно, и ако усвоји претпоставке који ови догматски системи нуде, схвата свет истовремено као већ објашњен.

У том свету нема дилема, мада реални свет ипак пружа дилеме и можемо рећи да је у ствари свет дилема. Између система који називамо догматским, и света о коме говоримо постоји та велика разлика да се на једној страни тврди да нема дилема, на другој страни се појављују у пракси непрестано велике и

често судбоносне дилеме. Увек по сваку цену тражи се да се постављају питања о свету само на један начин, мада је природно и слободно размишљање у свим тим случајевима, веома блиско налажењу читавог низа могућности да се поставе питања.

Сагласно овом, увек се по цену, по сваку цену, траже схематски одговори, иако се на другој страни пружају могућности за вишеструке одговоре. Даље, увек се по сваку цену дати одговор сматра као нешто што не може подлећи сумњи, као нешто што се истовремено може сматрати као једино дати одговор, мада се на другој страни могу слободним размишљањима наметати сумње, хипотезе, констатовати проблем на који се још не може одговорити, или се никако не може одговорити, и тако даље, и тако даље.

Све у свему нема трагања за знањем, истовремено нема трагања за културним вредностима. Постављене су скале вредности, и постављени су критеријуми. Једна од карактеристика ових мишљења, чини ми се да је могуће да буде обележена изразом – неисторично мишљење. Неисторично мишљење, јер пориче, са једне стране кретање, а кретање је оно што одређује историју, што саму историју чини. Истовремено, запоставља такво мишљење целовитост неке појаве, јер насупрот целовитости истиче један тренутак у коме та појава егзистира, па се између њеног тока, који је, као што сам мало пре рекао, протегнут кроз време, и једног момента у коме се одређена догматска свест бави неким проблемом, занемарује читав тај проблем, (као) да се ради само једном тренутку историје, а не о целовитости.

Запоставља се трајање појава истовремено као и запостављена, комплексност појава. Јер, историјско мишљење, истовремено, подразумева, не само трајање кроз време, не само да је нешто што постоји, има своје трајање а истовремено и своје мене, него и у сваком тренутку у коме постоји има вишеструке узроке; и вишеструка своја испољавања. Све се то своди у одређене калупе и запоставља се овај аспект читавог проблема.

Последице на човека оваквих система су далекосежне; (и) истовремено се, ако тај систем доминира у школи, појављују такве последице, наравно и код младих људи, и можда бисмо те последице могли називати и деформацијама, зависи са кога становишта посматрамо, али је, мислим довољно остати на неутралном термину – последице.

Једна од последица јесте неинтелектуалност. Неинтелектуалност, јер се све схвата помоћу шаблона као што смо рекли ти шаблони су унапред дати, све се схвата на тај начин што је унапред нешто припремљено, дато и усвојено, не иде се на разумевање појава и света, и не подстиче се оно што бисмо желели код младих људи – то су сопствена размишљања, па се људи остављају у много чему без свога мишљења. Дакле, ради се о једној последици коју је најправилније назвати интелектуалност.

Али, јавља се последица која је слична овој, коју бисмо назвали хумано осиромашење личности. Хумано осиромашење личности – под тим би подразумевали да се човек не схвата као биће које је у суштини комплексно, и које (је) истовремено историјско, зато што је друштвено, друштвено зато што је историјско, истовремено емотивно, на неки начин трагично, зато што ће нестати, а можда и свесно зато што постоји. Али се код оваквих ставова човек своди на силуету, која се претвара у одређену често идеолошку фразу, а истовремено се човек разврстава према његовој политичности, а из тога долази до читав[ог] низ последица, које се не могу све набројати, али које се завршавају у читавом низу нехуманих поступака.

Хумано осиромашена личност није само у томе што је схватање човека веома поједностављено, него је и у томе што је сам тај човек управо зато, што друге људе схвата поједностављено, сам веома поједностављен, сам губи ту веома потребну људску димензију.

Трећа последица о којој бих овде рекао неколико речи, могла би се назвати вербализмом. Пошто нема правог разумевања, нема правог размишљања и остаје се без свога мишљења, онда је и сваки одговор аутоматски. Ако је одговор аутоматски, он није често, мада не и увек, далеко од прилагођавања своје изјаве, не неком уверењу и не својим размишљањима, него ономе што се сматра корисним у томе тренутку.

Јавља се читав низ изговорених речи, нарочито у јавном животу, које се сматрају корисним да се изговоре. Кад кажем речи, наравно мислим и на развијеније изјаве, на реченицу и тако даље. Читави ставови се користе, и из тога произилази један празни вербализам, који доводи до читаве збрке у језику, јер долази до замене значења речи, а затим, пошто се ради о вербализму који нема своју садржину, појављују се и многобројне туђице. То је веома карактеристично, јер туђице остављају тај празни ефекат и запоставља се домаћи књижевни језик.

Најзад, једна од последица, о којој бих овде говорио као о последњој, јесте појава одређене циничности, јер сви који се крију иза овог вербализма, сви који су хумано осиромашени, сви који су неинтелектуално развијени, остају истовремено и међу собом подељени на оне који су можда заведени, и несвесни тих својих деформација, и оне који су свесни тих својих деформација.

Да ли је ова моја последња изјава сасвим тачна, то је ствар за разматрање, али ми се чини да је последица у сваком случају код једног броја људи – циничност. Они у ствари знају да понављање одређених догми, које нуди догматика, значи нешто што је корисно, зато се служе идеалима вербално, у духу вербализма о којима сам говорио, а понашају у ствари другојачије, и почиње да се стварност схвата на неки начин дуално, да се стварност схвата као нешто чему треба давати привид један, а давати другу садржину, односно свом властитом понашању у тој стварности давати један привид, а у ствари се понашати другојачије.

Наравно, да су ови догматски системи са оваквим последицама укомпоновани у дилеме читавог века, истовремено и најтешње повезане са оним појавама које су до сада у историји овога столећа назване ауторитарним, или тоталитарним, зависно од угла под којим се гледа и шта се хоће рећи. Најбољи примери су управо из тих времена, када је тоталитарно, односно ауторитарно доминирало у одређеном друштву, односно та друштва где тако нешто доминира.

Школа је била тај медиум, који је у тим друштвима преносио, и постоји та тенденција да школа буде тај медиум, који преноси такве тенденције на младе људе, на генерације које долазе. Али су последице сигурно такве да захтевају одређена разматрања и одређену забринутост, јер се догматско мишљење, као што видимо, претвара у читав низ деформација од далекосежног значаја, с тим што остаје једна јако наглашена антитеза другом начину мишљења, које бисмо насупрот овоме које смо назвали успаваним мишљењем, назвали живим мишљењем, мишљењем које непрестано трага и дозвољава сопствено размишљање и сопствени став.